

TEORETYCZNE ASPEKTY ANALIZY ROSYJSKIEJ AGRESJI NA UKRAINĘ

Demian ShevkoDoktorant Narodowego Instytutu Studiów Strategicznych, Ukraina
e-mail: demian.shevko@gmail.com, orcid.org/0000-0003-4349-2220**Abstrakt**

Rosja do tej pory nie pogodziła się z istnieniem Ukrainy jako niepodległego państwa i traktuje ją historię, kulturę i ludność jako część własnej tożsamości. W 2014 r. wskutek takiej nieadekwatnej percepcji stanu rzeczy w stosunkach dwustronnych Federacja Rosyjska rozpoczęła hybrydową agresję na Ukrainę, której towarzyszyła zakrojona na szeroką skalę kampania dezinformacyjna i narastająca konfrontacja z Zachodem. Rosyjski dyskurs polityczny reprezentuje sobą zestaw charakterystycznych narracji strategicznych, które zostały wykorzystane przez kremlowskie elity do przekonania głównych aktorów światowych o „prawomocność” jej działań na arenie globalnej. Te narracje narzucają rosyjską wizję systemu międzynarodowego, wzmacniają wewnętrzną legitymizację reżimu i wpływają na opinię publiczną za granicą. Biorąc agresję na Ukrainę jako punkt odniesienia, niniejszy artykuł proponuje ramy teoretyczne, które pozwalają przeprowadzić analizę obecnej rosyjskiej polityki zagranicznej z perspektyw narracji strategicznych, dyskursywnej, postmodernistycznej i językowej. Przyczynia się również do badania zakresu i metod rosyjskiej działalności wywrotowej w globalnym obszarze informacyjnym oraz ukazuje systematyczny i długotrwały charakter jej polityki wrogości wobec Zachodu, a zwłaszcza Ukrainy.

Słowa kluczowe: narracje strategiczne, analiza dyskursu, postmodernizm, teoria języka.

DOI <https://doi.org/10.23856/5024>

1. Wstęp

Jeszcze do niedawna w literaturze akademickiej dominowało realistyczne podejście do określania potęgi państw. Naukowcy i politycy skupiali uwagę głównie na arsenałach broni jądrowej i konwencjonalnej, czyli na “hard power”. Ale we współczesnych konfliktach międzynarodowych geopolityczna waga aktorów polega nie tyle na ilości zasobów materialnych i sprzętu wojskowego, co na zdolności kontrolowania opinii publicznej we własnym i przeciwnych krajach. W czasach epoki informacyjnej sukces odnosi ten, kto stwarza i narzuca najbardziej przekonującą interpretację wydarzeń. Joseph Nye słusznie zauważył, że zwycięstwo zależy nie od tego, czyja armia wygra, ale od tego, czyja historia wygra” (Nye, 2014). Tą samą myśl rozwija Beatrice de Graaf w swoim badaniu narracji wojny w Afganistanie, argumentując, że „sukces na wojnie prawie zawsze polega na przekonaniu jednej lub kilku grup odbiorców w pewnym rozumieniu rzeczywistości” (de Graaf et al, 2015:5).

Rządząca klasa Rosji postrzega przestrzeń informacyjną jako kluczową arenę globalnej polityki, na której toczy się gra o sumie zerowej, a walczące strony starają się promować własne interesy kosztem innych. Aneksja Krymu i agresja na wschodzie Ukrainy wykazały, że Federacja Rosyjska opanowała umiejętność planowania i realizacji zakrojonych na szeroką skalę kampanii medialnych skierowanych zarówno do wewnętrznych i zewnętrznych odbiorców. Tak, aktualna Koncepcja Rosyjskiej Polityki Zagranicznej (2016) jednoznacznie stwierdza, że „Rosja rozwija własne skuteczne środki oddziaływania na opinię publiczną za granicą oraz zapewnia niezbędne

wsparcie państwa dla rosyjskich mediów w globalnej przestrzeni informacyjnej”. Na prowadzenie globalnej wojny informacyjnej „bez zasad i granic”, która oprócz oficjalnej dyplomacji obejmuje kontrolowane przez Państwo media, sieci organizacji pozarządowych i specjalnie tworzone „fabryki trolli”, przeznaczają się ogromne środki. Pozwala to władzom rosyjskim na skuteczne kierowanie percepcją wojny rosyjsko-ukraińskiej na poziomie narodowym i w mniejszym stopniu, międzynarodowym. Z jednej strony narracje te budowane wokół cywilizacyjnej konfrontacji ze zbiorowym Zachodem, a z drugiej – wokół idei „zagrożenia faszystowskiego” na Ukrainie. Zapleczem ideologicznym wystąpią kompleksy przekonań mozaikowo łączące elementy doktryny zimnej wojny z mitami przedrewolucyjnej imperialnej Rosji. Za pośrednictwem współczesnych rosyjskich intelektualistów i ideologów ten bardzo specyficzny system wiedzy przetworzył się w rodzaj de facto ideologii państwowej. Po 2014 roku te idee ostatecznie przesunęły się z kręgów intelektualnych do gabinetów Kremla, stając głównym wektorem rosyjskiej polityki zewnętrznej. Ideologia, często oparta na błędnych stwierdzeniach, historycznych mitach i kompleksach zbiorowych, została mocno zaszczerpiona w świadomości rosyjskich elit i szerokich warstw jako samowystarczalny system wiedzy. Stopniowo doszło do powstania i rozwinięcia systematyzowanej koncepcji tzw. „ruskiego mira”, dominującej obecnie we wszystkich sferach rosyjskiego życia publicznego. Głównymi elementami tej doktryny są pragnienie odrodzenia byłej geopolitycznej wielkości Rosji i wypełnienie niejakej eurazjatyckiej „cywilizacyjnej” misji. „Potrzeba” przywrócenia statusu mocarstwa, które uczestniczyłoby w procesach kształtowania zasad porządku światowego, wynika z istnienia wymyślonej osobnej „wielkiej rosyjskiej cywilizacji”, do której oprócz właściwie państwa rosyjskiego włącza się „ruski mir” przez który rozumiano sieć ludzi i społeczności poza granicami Rosji w ten czy inny sposób włączonych w rosyjską przestrzeń kulturową i językową. Utrzymanie politycznej kontroli nad Ukrainą jest uważane za niezbędny warunek istnienia i rozwoju Rosji jako mocarstwa i stanowi kluczowe zagadnienie jej polityki zagranicznej. Na pewną ciągłość w działaniach Rosji wskazuje także Marek Menkiszak: „Dla dużej części rosyjskiej elity Ukraina nie jest zagranicą w ścisłym sensie tego słowa, lecz częścią jednolitej rosyjskiej przestrzeni polityczno-kulturowej. Jest ona najważniejszym, po Rosji, państwem obszaru postradzieckiego, uznawanego przez Moskwę za naturalną strefę wpływów, co stanowi symbol i podstawę rosyjskiej mocarstwowości. Utrzymanie Ukrainy w tej strefie było i pozostaje strategicznym, priorytetowym celem rosyjskiej polityki zagranicznej. Cel ten był realizowany głównie poprzez kolejne projekty gospodarczej i politycznej reintegracji części obszaru postradzieckiego, z których najnowszym jest Unia Celna, mająca formalnie przekształcić się w 2015 roku w Unię Eurazjatycką. Unia ta jest osobistym, priorytetowym projektem prezydenta Władimira Putina, a udział Ukrainy w niej – nieodzownym warunkiem jego powodzenia” (Menkiszak, 2014).

Rosyjski dyskurs polityczny reprezentuje sobą wielopoziomowy, samowystarczalny system wiedzy, w którym język, władza, ideologia, literatura, religia, mity narodowe i archaiczne kompleksy kulturowe przeplatają się ze sobą i tworzą integralną całość. Każdy z wymienionych elementów sprawia istotny wpływ na formowanie dzisiejszej polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej. Ze względu na tak skomplikowaną strukturę „rosyjskiej matryoszki”, podczas badań rosyjskiej politycznej rzeczywistości prawdziwym wyzwaniem staje wybór metodologicznego podejścia. Jakościowa naukowa analiza rosyjskich działań na arenie międzynarodowej powinna nie tylko obejmować większość składników rosyjskiego systemu politycznego, ale i wyjaśniać relacje między nimi. Oferowane ramy teoretyczne obejmują kilka koncepcji:

1) teorię języka w szerokim jej rozumieniu, która pomaga wyjaśnić, w jaki sposób kulturowo-historyczny dyskurs wpływa na politykę zagraniczną Rosji. Osadza jego analizę w kontekście języka;

2) teorię analizy dyskursu, która ujawnia szczegóły funkcjonowania „anty Zachodniej” i „ukraińskiej” narracji w kulturze rosyjskiej;

3) postmodernistyczną teorię postkolonializmu, która pozwala zrozumieć kulturowo-historyczny kontekst stosunku Rosjan do Zachodu, w tym Ukrainy i mechanizmów pojawienia się mitów i błędnych założeń w masowej i elitarnej kulturze;

4) teorię narracji strategicznych, która umożliwia analizę działań Rosji w kontekście jej polityki ukraińskiej na trzech poziomach: 1) narracje systemowe (system narratives); 2) narracje tożsamościowe (identity narratives); 3) narracje tematyczne (policy narratives).

2. Teoria języka

Język jest unikatowym narzędziem człowieka, służącym do komunikowania i pojmowania rzeczywistości. Język odzwierciedla nasze postrzeganie zewnętrznego świata, które z kolei wpływa na kształtowanie naszych reakcji na innych ludzi, wydarzeń i pomysłów. Język występuje narzędziem do organizowania ludzkich myśli i w tym sensie staje się środkiem, za pomocą którego kształtujemy rzeczywistość i przekazujemy nasze postrzeganie rzeczywistości innym.

Podobnie jak starożytni kiedyś poznawali rzeczywistość za pomocą zaklęć i rytuałów, tak współczesne Rosjanie strukturalizują otaczającą rzeczywistość polityczną przez pryzmat negatywnie nacechowanych wyrazów. Tak, etnonim *Ukraińcy* w języku rosyjskim reprezentowany jest przez synonimiczną serię obraźliwych egzonimów: *małorosy*, *młodsze bracia*, *bandery*, *samoistijnyky* (zwolennicy niepodległości), *salojedy* (zjadacze słoniny), *ukry*, *mazepincy*, *ukropy* i inne. A najbardziej rozpowszechnionym terminem dla określenia Ukraińców wśród Rosjan jest pogardliwe słowo *chachly*. Pochodzące terminy *Chochliandia*, *Chochlostan* są używane dla określenia Ukrainy. W taki sposób polityczne zjawiska i zdarzenia wpasowują się w stabilne formuły werbalne, za pośrednictwem których sprowadzają się do konwencjonalnych pojęć o zmienionym znaczeniu. Takie formuły łatwo zapuszczają korzenie w masowej świadomości za pomocą stereotypowych nominacji i stają się przedmiotem wiary, a nie zrozumienia (*Klushina, 2015*). Bardzo trafnie ujął to rumuńsko-francuski filozof Emil Cioran (*Cioran, 2021*), twierdząc, że „człowiek mieszka nie w kraju, tylko w języku. Ojczyzna to właśnie język, nic innego”. Z kolei Edward Sapir, jeden ze współautorów lingwistycznej teorii, która zakłada, że konkretny używany przez człowieka język wpływa na sposób jego myślenia o rzeczywistości, tak o tym pisze: „Język jest przewodnikiem po „rzeczywistości społecznej” (...) potężnie warunkuje nasze myślenie o problemach i procesach społecznych. Wbrew pozorom ludzkie istoty nie żyją samotnie ani w świecie obiektywnym, ani w świecie aktywności społecznej, lecz w dużej mierze są uzależnione od konkretnego języka, który stał się środkiem wyrazu w ich społeczeństwie. Przekonanie o tym, że dostosowanie się do rzeczywistości zasadniczo bez użycia języka jest możliwe, a sam język jest jedynie przypadkowym sposobem rozwiązania określonych problemów komunikacji lub refleksji jest sporym złudzeniem... Widzimy i słyszymy, a poza tym doświadczamy [rzeczywistość] w znacznej mierze w taki a nie inny sposób, ponieważ nawyki językowe naszej społeczności predysponują pewne wybory interpretacyjne” (*Mandelbaum, 1949:160-166*). A jego uczeń i kolega Benjamin Lee Whorf uważał, że każdy język przekazuje użytkownikom prefabrykowaną wersję świata: „Język nie jest jedynie narzędziem do wygłaszania pomysłów, lecz sam jest kreatorem pomysłów, programem i przewodnikiem aktywności umysłowej jednostki, analizy jej wrażeń, syntezy zasobów umysłowych którymi dysponuje... świat ukazuje się w kalejdoskopowym strumieniu

wrażień, które muszą być zorganizowane poprzez nasze umysły, czyli poprzez systemy językowe w naszych umysłach” (*Whorf & Carroll, 1984:207*). Wybitny polski semitolog, językoznawca i filozof Bronisław Malinowski uważał, że język jest zjawiskiem kulturowym, rodzajem ludzkiego zachowania, którego nie da się wyjaśnić bez ciągłego odnoszenia do szerokich kontekstów słownej wypowiedzi: „Wydaje mi się, że dla językoznawstwa bardzo przydatne jest rozszerzenie pojęcia kontekstu, aby obejmował on nie tylko wypowiedziane słowa, ale także mimikę, gesty, ruchy ciała, całą grupę osób obecnych podczas dialogu i część środowiska, w którym się znajdują” (*Malinowski, 1935:22*). Innymi słowy, polityka jest „językiem w kontekście”, a kontekstualizacja i dokładny opis sytuacji, w której teksty są tworzone i używane powinni być niezbędnym elementem ich analizy. Mówiąc prościej, nie może istnieć dyskurs polityczny poza kontekstem politycznym i bez wsparcia językowego i dlatego język odgrywa decydującą rolę w procesie analizy politycznej. W praktyce społeczno-politycznej kontekst rzeczywistości kulturowej często sprowadza się do kontekstu wypowiedzi. Na przykład, wielu rosyjskich ideologów i propagandystów błędnie uważają całą rosyjskojęzyczną populację krajów byłego ZSRR za wyraźnych lub utajonych zwolenników nowoczesnej polityki Kremla. Z kolei Alfred Korzybski uważał, że system wiedzy, poza którym nie może istnieć jednostka, reprezentuje złożoną całość skoordynowanych doktryn. Z nich wynikają metodologiczne reguły i zasady postępowania, kreujące system, w którym działamy i żyjemy. Każdy taki system obejmuje ogromną liczbę założeń, przesłanek, mitów i hipotez, które zasadniczo nie są oczywiste, lecz działają nieświadomie w rzeczywistości psychiki kolektywnej. Jako takie, są one niezwykle niebezpieczne, ponieważ gdyby zdarzyło się, że niektóre z tych nieświadomych założeń są niezgodne z faktami i obiektywną rzeczywistością, cała nasza orientacja życiowa zostałaby dotknięta przez te nieświadome złudzenia, z nieuniknionym skutkiem szkodliwych postaw i nieumiejętności dostosowania się do standardów zachowania uznawanych jako norma przez inne społeczeństwa. Każdy taki system jest wyrażony w jakimś języku o pewnej strukturze i w naturalny sposób występuje w tekstach, które z kolei opierają się na sieci nieświadomych założeń (*Korzybski, 1994:22*).

Jednym z kluczowych pytań, na które teoria lingwistyczna nie daje wciąż oczywistej odpowiedzi, jest to, w jaki dokładnie sposób neo-imperialistyczny dyskurs dociera do samej głębi duszy przeciętnego Rosjanina i włącza się w jego codzienne działania oraz postawy i praktyki językowe? Aby odzyskać odpowiedź należy zwrócić się do analizy dyskursu.

3. Teoria dyskursu

Dyskurs staje się coraz bardziej szeroko rozpowszechnionym terminem w środowisku naukowców, socjologów a także różnego rodzaju analityków politycznych, zajmujących się dyscypliną stosunków międzynarodowych. Rola dyskursywnego przetwarzania i wytwarzania rzeczywistości jest coraz bardziej dostrzegalna i coraz mniej dyskusyjna, a badania polityki za pomocą metody analizy dyskursu oferują kryteria adekwatności, które nie są jedynie obserwacyjne i opisowe, ale i w dużej mierze wyjaśniające. Pojęcie dyskursu politycznego może na wiele sposobów odnosić się do różnych rodzajów wypowiedzi lub tekstu. Dyskurs może obejmować zarówno polityczne przemówienie, debatę, wywiad czy dokument. Może on również występować we wszelkich gatunkach wypowiedzi lub tekstów, które dotyczą tematu polityki albo są w jakiś sposób politycznie umotywowane. Polityka i dyskurs są ze sobą nierozzerwalnie związane. Interakcja polityczna wymaga struktur językowych, a zachowanie językowe z konieczności wymaga struktur dominacji i legitymizacji i w tym sensie wszelki dyskurs ma charakter polityczny.

Anna Holzscheiter (2014) uważa, że dyskurs jest przestrzenią, w której ludzie zdają sobie sprawę z tego, czym jest materialny świat, gdzie oni definiują świat i gdzie manifestują się ich przedstawienia o nim. Istnienie świata materialnego poza dyskursem nie jest zatem negowane, natychmiast odrzucone jest założenie, że jesteśmy w stanie odnosić się do materialnego świata bez dyskursu. Dyskurs można zatem zdefiniować jako pewną przestrzeń, w której intersubiektywne znaczenie zostaje stworzone, podtrzymywane, przekształcane celem stawania się integralną częścią rzeczywistości społecznej. Dyskursywne badania dążą do postrzegania społecznych i politycznych skutków wynikających z użycia określonego słownictwa, a także do rozumienia produktywnego wpływu poszczególnych konstrukcji rzeczywistości na zachowanie i tożsamość jednostek i grup. W ten sposób każda wypowiedź lub tworzenie pisanego tekstu stają się częścią większego procesu społecznego i politycznego i mogą być rozumiane jako tekst w kontekście społecznym. Zasadniczo analiza dyskursu jest zaangażowaniem w znaczenie oraz w procesy językowe i komunikacyjne, przez które budowana jest rzeczywistość społeczna. Holenderski badacz Teun van Dijk, który jest jednym z głównych reprezentantów teorii dyskursu w polityce, definiuje analizę dyskursu jako „rodzaj analitycznego badania... , który rozpatruje, w jaki sposób nadużycia społecznej władzy, dominacja i nierówności są ustanawiane, reprodukowane i odbierane w mowie i piśmie, w treściach społecznych i politycznych” (Dijk, 2001). Z kolei Norman Fairclough (1995:43) opisuje krytyczną analizę dyskursu jako metodę która „dąży do systematycznego badania ukrytych relacji przyczynowości, zachodzących pomiędzy (a) tekstami, zdarzeniami i praktykami dyskursywnymi oraz (b) szerszymi strukturami, relacjami i procesami społecznymi i kulturowymi”.

Przykładem kształtującej roli polityczno-kulturowego dyskursu w ramach którego funkcjonuje konkretny polityk służy słynne „Krymskie przemówienie” Putina 18 marca 2014 roku. Ten tekst jest kwintesencją rosyjskiego neo-imperialistycznego dyskursu. Główną cechą wypowiedzi jest niezwykle wyraźne uwidacznianie się współczesnej rosyjskiej narracji społeczno-politycznej. Jest to swoisty kulturowy koncentrat, w którym wymieszały się narodowe mity, uprzedzenia, lęki i błędne wypowiedzi na temat relacji ze światem zewnętrznym, a zwłaszcza z Ukrainą. Putin (2014) dokładnie opisał swoje wewnętrzne uczucia, wprost wymienił „winowajców”, określił swoją wizję przeszłości i przyszłości. Doświadczenia i pomysły teraźniejszych rosyjskich przywódców oraz elity intelektualnej wyraźnie pokazują uzależnienie od ustalonego w rosyjskim dyskursie politycznym przekonania o posiadaniu „prawa” do decydowania losów Ukrainy. Taka świadomość została wyprodukowana przez pokolenia rosyjskich polityków, pisarzy, naukowców i duchownych, które wytworzyły obraz Ukrainy będącej raczej składnikiem „rosyjskiego świata” niż społeczeństwem z własną kulturą, funkcjonującym na własnych warunkach. Tak ścisłe połączenie systemu wiedzy i tekstów produkowanych wewnątrz tego systemu pozwala nam wyróżniać poszczególne cechy rosyjskiego dyskursu społeczno-politycznego. Jak trafnie zauważył Foucault: „Doktryna wiąże jednostki z określonymi typami wypowiedzi i w konsekwencji zakazuje im wszystkich innych... Doktryna dokonuje podwójnego ujarznienia, podporządkowuje podmioty mówiące dyskursom, natomiast dyskursy – co najmniej wirtualnym grupom mówiących jednostek” (Dominiak, 2005).

4. Post-kolonializm i postmodernizm

Rozwój studiów postkolonialnych rozpoczął się po drugiej wojnie światowej, gdy kolonializm w znacznym stopniu wyczerpał się historycznie. Niektórzy naukowcy wskazują, że nurt badań postkolonialnych narodził się wraz z publikacją artykułu *Les Damnés de la*

terre Frantza Fanona w 1961 na fali buntu wobec imperialnej przemocy, w okresie walk o suwerenność Algierii (*Patryga, 2002:6-7*). Fanon demaskował praktyki stosowane przez mocarstwa imperialne do zdobycia kolonii, uzasadnienia podboju i utrzymania władzy nad nimi. Przetwarzanie obcej tożsamości i konstruowanie jej fałszywego obrazu w imię wyższych racyj lub z pozycji „wiedzącego z góry” można obserwować na różnych poziomach kontaktów społecznych i politycznych. Gdy dotyka to dużych wspólnot, całych narodów, ludności zamieszkującej na określonym terytorium i działającej w jedynym paradygmacie kulturowym, mamy do czynienia z kolonializmem, choćby przemoc polityczna, ekonomiczna czy intelektualna przybierała formy zakamuflowane. Natalia Jakowenko (*2007*) trafnie zauważa wzrastającą rolę postmodernistycznej tekstualizacji historii „innego” w swojej książce *Wprowadzenie do historii*: „Pożyczone z postmodernizmu postrzeganie dowolnego źródła jako tekstu z własną logiką wewnętrzną przydało się historykom i popchnęło ich do szczegółowego badania kontekstu powstania i funkcjonowania materiału źródłowego i historiograficznego – jego języka, umiejętności kulturowych i pozycji autora, okoliczności napisania itd.”. Roman Tokarczyk (*2009:145*) z kolei zwraca uwagę na sposób w jaki postmodernizm poddaje transformacji relację języka ze światem, dekonstruując wszelkie twierdzenia uznające uniwersalne wartości, podważając metafizyczne założenia wartości, kwestionując naukowy obiektywizm i odrzucając kult rozumu i wiarę w postęp. Wizja dyskursu post-kolonialnego, podkreślająca element dominacji i podporządkowania się, pozwoliła na teoretyczne uchwycenie, przeanalizowanie i opisanie wielkiej liczby socjalnych i kulturowych interakcji objętych wspólnym pojęciem kolonizacji. Doprowadziło to do pojawienia się nowej narracyjnej filozofii historii i dało impuls do rozpoczęcia ery postmodernizmu w naukach historycznych. Postmoderniści zaproponowali kilka ważnych idei:

- 1) obraz rzeczywistości niesie informacje nie o samej rzeczywistości, lecz tylko o jej percepcji w określonej przestrzeni kulturowej i historycznej;
- 2) wiedza historyczna daje przede wszystkim informację o stanie świadomości tego, kto postrzega i interpretuje rzeczywistość, a nie o samej rzeczywistości;
- 3) tekst historyczny jest nie tyle przedstawieniem przeszłości, ile reprezentacją wizerunku przeszłości skonstruowanej przez jednostkę na podstawie źródeł historycznych i własnych przemyśleń. Pojawiła się słynna formuła Jacques’a Derridy „że nie ma nic poza tekstem”, oznaczająca, że to właśnie sam tekst kreuje znaczenie;
- 4) dzieło historyka jest podobne do dzieła pisarza, bez zastrzeżeń do obiektywizmu i statusu naukowego;
- 5) historie stają się sztuką lub grą intelektualną (*Pomorski, 2005:34*).

Polityka postmodernistyczna odrzuca autorytet rozsądku i uznaje wszystkie odwołania do „obiektywnej prawdy” za niebezpieczne. Odpowiednio, aktorzy polityczni, działający w paradygmacie postmodernizmu uważają, iż prawda ma naturę polityczną i może być raczej „stworzona” sztucznie niż odkryta racjonalnie i obiektywnie.

Stosując rozumienie dyskursu jako władzy z postmodernizmem w tle, badacze studiów postkolonialnych opracowali nową metodę poznania nie tylko wobec ogólnej historii kolonializmu, ale także do postrzegania postkolonialnej nowoczesności poszczególnych państw, krajów i narodów. Koncepcje tą wykorzystał Edward Said (*1991*) w swojej słynnej pracy *Orientalizm*, która doprowadziła do radykalnych zmian w zakresie badań porównawczych w politologii, literaturze i kulturologii. W swej książce Said krytycznie ocenił zachodnie koncepcje na temat Orientu, dzięki którym orientalistyczny dyskurs legitymizował kolonialną agresję oraz polityczną i kulturalną wyższość Zachodu. Edward Said przeprowadził analizę tekstów literackich i pokazał, w jaki sposób zachodni pisarze reprezentowali Wschód. W ich

pracach wiedza o Wschodzie kształtowała się w oderwaniu od rzeczywistości i była oparta na kulturowych stereotypach i uprzedzeniach. Społeczeństwa wschodnie nie były traktowane jak nieruchomy obiekt badań naturalnych, lecz raczej jako egzotyczne źródło dla inspiracji twórczej. Całe pokolenia intelektualistów, artystów, pisarzy i orientalistów, wytworzyły własny, zachodni wizerunek Wschodu. Dyskurs *orientalistyczny* miał sprzyjać powstawaniu hegemonicznej historiografii, czyli zestawu narracji historycznych przedstawiających wydarzenia wyłącznie z punktu widzenia świata zachodniego. Zdaniem Saida (1991) orientalizm był „produktem pewnych sił i działań politycznych... szkołą interpretacji, której materiałem – dość przypadkowo – stał się Orient; jego cywilizacje, narody, ziemie. Obiektywne osiągnięcia orientalizmu – dzieła niezliczonych oddanych badaczy, którzy wydawali teksty oryginalne i tłumaczyli je, kodyfikowali gramatykę, układali słowniki, rekonstruowali zamierzone epoki, produkowali sprawdzalną (według kryteriów pozytywistycznych) wiedzę...”. W sensie ogólnym pojęcie orientalizmu można uznać za światopogląd, sposób myślenia, system poglądów Europejczyków na świat i społeczeństwa, które znajdowały się w sferze wpływów kolonialnych europejskich państw metropolitalnych. W tym kontekście ważną wydaje się kolejna myśl amerykańsko-palestyńskiego badacza: „...w świadomości Zachodu słowo Orient obrosło bogatymi znaczeniami, skojarzeniami i konotacjami, które niekoniecznie odnoszą się do prawdziwego Orientu, ale do powstałego wokół niego pola językowego” (Said, 1991:298).

Rozwój tego kierunku badań doprowadził do uelastyczenia paradygmatu postkolonialnego, którego starano się przykładać do coraz nowych okoliczności historycznych i geograficznych, wykraczających poza „standardową” sytuację kolonialną charakteryzującą się istnieniem morskiego dystansu przestrzennego między (zachodnioeuropejską) metropolią a jej terytoriami zależnymi (np. Indie dla Brytanii albo Algieria dla Francji). Mimo faktu, że większość teoretyków kolonializmu rzadko wspomina o Rosji jako o kraju jeszcze do niedawna przejrzystym imperialnym, w środowisku akademickim słychać głosy, odnotowujące skuteczność stosowania modelu Saidowskiego *orientalizmu* w kontekście rosyjskim, gdzie Rosja jest rozpatrywana jako źródło orientalistycznych sposobów myślenia (Fox-David et al, 2006; Thompson, 2000; Yevtukhov et al, 2001). Tak na przykład, szeroko dyskutowanym przykładem rozwoju koncepcji *orientalizmu* na gruncie postkomunistycznym stała książka Ewy Thompson *Trubadurzy imperium* (2000), opisująca Rosję i jej euroazjatycką ekspansję w kategoriach postkolonialnych. W swojej pracy amerykańska badaczka gruntownie przeanalizowała kolonializm radziecki wobec narodów kaukaskich i krajów Europy Środkowo-Wschodniej, określiła rosyjski nacjonalizm jako agresywny i defensywny, a literaturę rosyjską kwalifikowała jako sposób rozpowszechniania podbojów imperialnych. Rozwijając tą myśl, Adeeb Khalid (2000) słusznie zauważył, że „*Orientalizm* jest rzeczywiście istotny dla zrozumienia nie tylko stosunku Rosji do jej imperium, ale i samej Rosji”. Z kolei bułgarska historyk Maria Todorova (2000) w *Orientalizmie* Saida znajduje skuteczną możliwość metodologicznego podejścia do historycznej specyfiki Rosji i jej wyobrażonej unikatowości: „Dla Khalida jest to [Orientalizm] przydatne narzędzie wśród wielu innych, (pozwalające) rozwinąć lepsze zrozumienie Rosji zarówno w relacjach ze światem zewnętrznym, jak i z jej imperium. (...) Dla Khalida praca Saida jest wnikliwą krytyką tego, w jaki sposób władza wykorzystuje wiedzę aby się rozwijać, i uważa Saida raczej za inspirację niż modelowego konstruktora. Całkowicie zgadzam się z tym podejściem”.

Dla potrzeb określenia rosyjskiego post-kolonialnego dyskursu wobec Ukrainy została nawet przyjęta osobna definicja naukowa – *rosyjski ukrainalizm*, który można określić jako zbiór teorii i praktyk zaszczerpiony w rosyjskiej świadomości jako samowystarczalny system wiedzy na temat Ukrainy, który tworzył się w trakcie politycznej i ekonomicznej hegemonii

Rosji nad Ukrainą. Ten system wiedzy nie tylko zapewnia rosyjską kulturę ogólną błędnymi stwierdzeniami, ale i doprowadza do podjęcia takich katastrofalnych politycznych decyzji jak aneksja Krymu (*Shevko, 2018*). Uważam, że współczesny postmodernistyczny wymiar teorii postkolonializmu jest bardzo skutecznym narzędziem postrzegania i analizy rosyjskiej zewnętrznej polityki.

5. Teoria narracji strategicznych

Tworzenie i przekazywanie uproszczonych strukturalnie opowieści o codziennych wydarzeniach i o „właściwym” postrzeganiu otaczającego nas świata było i pozostaje integralną częścią procesu poznawania i interpretacji rzeczywistości przez człowieka. Narrator decyduje samodzielnie o treści przekazu, jakie aspekty i zdarzenia należy w nim zawrzeć i jak je przedstawić. Francuski filozof Tsvetan Todorov (*1977:45*) uważał, że w życiu codziennym ludzie myślą, postrzegają i dokonują wyborów moralnych według struktur narracyjnych. Narracje zapewniają spójność chaotycznym przepływowi informacji, harmonizując procesy argumentacji i percepcji. Oni tworzą pewną formę, która pozwala ludziom łączyć niepowiązane wcześniej zjawiska. W stosunkach międzynarodowych proces ten odbywa się wokół pewnej transformacji przyczynowej, takiej jak przejście od pokoju do wojny. Ważną rolę odgrywa ostateczny cel tej transformacji, który nadaje wspólne znaczenie wszystkim elementom narracji i racjonalizuje je (*Todorov, 1977:45*). W ten sposób nadaje się znaczenie różnym politycznym wydarzeniom. Z kolei, narracje zbiorowe tworzą sensy wspólne dla większości członków określonej grupy społecznej. Podobne rozumienie świata pomaga każdej jednostce interpretować własne działania i działania innych w kategoriach wspólnie przyjętych wartości, norm moralnych i kontekstów społecznych. Oznacza to, że jeśli członkowie grupy docelowej są przekonani, że bieżące wydarzenia historyczne są osadzone w określonej narracji lub jeśli postrzegają je z punktu widzenia tej narracji, to ich zachowanie staje się przewidywalne. W taki sposób następuje połączenie interesów i wartości.

Kolejną teorią, która odgrywa kluczową rolę w zrozumieniu rosyjskiej polityki wobec Ukrainy jest koncepcja narracji strategicznych, sformułowana i rozwinięta głównie w pracach Lawrence Freedmana, Alisona Miskimmona, Bena O’Loughlina, Laurę Rosell. Podczas realizacji stosunków międzynarodowych w praktyce, państwa budują swoje narracje opierając na fakty historyczne (prawdziwe lub fikcyjne) i na pewne idee, które można wpisać w kontekst konkretnej sytuacji politycznej. Narracje budowane na schematach heroizmu, wielkości narodowej, czy zagrożenia egzystencjalnego pomagają elitom politycznym usuwać z pola widzenia publicznego niekorzystne dla siebie wydarzenia i informacji. Właśnie z tego powodu są oni skutecznym narzędziem oddziaływania w polityce międzynarodowej (*Antoniades et al., 2010:26*). Przykładem takiego politycznego nadużycia służy rosyjska narracja „oblężonej twierdzy”. Mimo konsekwentnego obniżania poziomu życia i gromadzenia problemów socjalnych, większość Rosjan nie dostrzega związku między taką sytuacją a polityką rządu, który skutecznie przerzuca odpowiedzialność za niedoskonały stan gospodarki na Zachód.

Lawrence Freedman (*2006*), czołowy brytyjski ekspert w dziedzinie stosunków międzynarodowych, który wprowadził termin narracja strategiczna do użytku akademickiego, twierdzi, że „narracje powstają lub formują się w celu uporządkowania reakcji innych (aktorów) na rozwój wydarzeń. Są strategicznymi, ponieważ nie powstają spontanicznie, lecz celowo tworzone”. Narracje mogą być wykorzystywane do konstruowania nowych lub harmonizowania istniejących tożsamości zbiorowych i ustanawiania wspólnych dla wszystkich członków grupy docelowej normatywnych granic. Ponadto, narracja nie musi być oparta na dowodach

lub faktach, aby być skuteczną. Wpływowość narracji strategicznych mierzy się stopniem, w jakim oni rezonują z głównymi społeczno-kulturowymi wartościami grupy docelowej, umiejętnością wzbudzania emocji z jednoczesnym stwarzaniem pozornych związków przyczynowych (*Freedman, 2006*). Uderzającym przykładem jest słynna rosyjska narracja o „ucisku rosyjskojęzycznych na Ukrainie”. Propaganda państwowa przekonała większość swoich obywateli, że „cierpienie” ludności południowo-wschodniej Ukrainy jest bezpośrednią konsekwencją działań „faszystowskiej junty w Kijowie”. Ten przyczynowo-skutkowy związek, mimo swojej sztuczności, prowadzi do ukształtowania się stabilnej tożsamości zbiorowej, wartości której wykluczają możliwość istnienia innej „prawdy”. Skutkiem tego władze rosyjskie uzasadniają okupację części terytorium Ukrainy względami humanitarnymi, nie napotykając nawet na minimalny opór mieszkańców Rosji.

Znany teoretyk narracji strategicznych Alister Miskimmon et al (*2017*) wyodrębnia trzy ich poziomy. Po pierwsze, narracje systemowe (system narratives) opisują sposób organizacji systemu międzynarodowego i podstawy jego funkcjonowania, wymieniają kluczowych graczy, główne trendy, a także istotne konflikty i kryzysy w polityce światowej. Po drugie, narracje tożsamościowe (identity narratives) opisują podstawowe wartości i cechy, wyznaczające wyjątkowość konkretnego społeczeństwa i tworzą rdzeń znaczeniowy jego pozycjonowania na arenie międzynarodowej. Narracje tego typu ujawniają treść kursu politycznego, a także metody i technologie wykorzystywane do osiągania celów strategicznych. Formułują wartości i cele aktorów politycznych, a także przedstawienia polityków o słuszności pewnych działań w stosunkach międzynarodowych. Tożsamość aktorów międzynarodowych jest nieustannie kwestionowana przez ich przeciwników i może się zmieniać z czasem. Po trzecie, narracje tematyczne (policy narratives) mają na celu rozwiązanie konkretnego zagadnienia politycznego. Usprawniają działania rządu i wyjaśniają potrzebę wybrania określonej linii postępowania strategicznego dla konkretnego wyzwania. Narracje tematyczne zapewniają niezbędny kontekst dla bieżących działań politycznych, wyjaśniając, na czym polega problem, kto jest zaangażowany i w jaki sposób wybrane stanowisko polityczne doprowadzi do pozytywnego rozwiązania. Oczywiście wszystkie te typy narracji strategicznych są ze sobą nierozzerwalnie związane.

6. Podsumowanie

Znaczenie utrzymania kontroli nad Ukrainą dla Rosji zauważył jeszcze znany amerykański strateg Zbigniew Brzeziński, uważając niepodległą i silną Ukrainę za główną przeszkodę w odbudowie eurazjatyckiego imperializmu w Rosji. Główną przyczyną zbrojnej agresji Rosji na Ukrainę jest sprzeczność strukturalnych podstaw ich państwowości. Ukraina może zostać suwerenną nowoczesną demokracją jedynie pod warunkiem oddalania się od Rosji i jednoczesnej integracji euroatlantyckiej. Z kolei Rosja, politykę zagraniczną której wyznacza neo-imperialna tożsamość i cywilizacyjna konfrontacja z Zachodem, nie może pogodzić się z utratą wpływów na swego niegdyś najważniejszego satelitę. Rosyjskie elity polityczne i większość obywateli zajmuje wobec Ukrainy stanowisko patrymonialne i neguje istnienie jej odrębnej historii, kultury i tożsamości narodowej. Ukraińcy są uważani za etniczną gałąź Rosjan, a sama Ukraina jest „skazana” na pozostanie w ścisłym sojuszu zdominowanym przez Moskwę. Utrzymanie politycznej kontroli nad Ukrainą uważane jest za kluczowy warunek istnienia „wielkiej” Rosji i rozwoju „rosyjskiego świata”.

Współczesne teorie politologiczne dają możliwość nie tylko szczegółowego wyjaśnienia natury rosyjskiego reżimu, ale też prześledzenia wewnątrznie logiki jego przestępczych

działań, a nawet tendencji rozwoju w przyszłości. Nowością naukową niniejszego tekstu jest proponowanie kompleksowej koncepcji poznawczej dla interpretacji całego obszaru rosyjskiej wiedzy o Ukrainie jako osobnego zamkniętego dyskursywnego systemu, który bezpośrednio wpływa na politykę Rosji na arenie międzynarodowej i kształtuje jej złożone procesy wewnętrzne. Podejście lingwistyczne wystąpią skutecznym narzędziem do pojmowania rosyjskiej semantycznej przestrzeni i osadza analizę zewnętrzną polityki Kremla w kontekście języka. Postmodernistyczna teoria postkolonializmu pozwala zrozumieć kulturowo-historyczny kontekst stosunku Rosjan do Zachodu i Ukrainy i mechanizmów pojawienia się mitów i błędnych założeń w masowej i elitarnej kulturze. Z kolei dyskurs i narracje strategiczne są narzędziem, za pomocą którego można skutecznie dekodować kulturowo-polityczny schemat społeczeństwa rosyjskiego. Stosowane razem teorie pomagają lepiej zrozumieć rolę Rosji w podważaniu systemu międzynarodowego i przewidzieć jej zachowanie w przyszłości.

References

1. Antoniadou, A., Miskimmon, A., & O'Loughlin, B. (2010). *Great Power Politics and Strategic Narratives*. Centre for Global Political Economy.
2. Cioran, E. (2021, July). Emil Cioran. Retrieved from https://pl.wikiquote.org/wiki/Emil_Cioran
3. De Graaf, B., Dimitriu, G., & Ringsmose, J. (Eds.). (2015). *Strategic Narratives, Public Opinion and War: Winning domestic support for the Afghan War (1st ed.)*. Routledge.
4. Dijk, T. v. (2001). *Critical Discourse Analysis*. In Schiffrin, D., Tannen, D., & Hamilton, H. (Eds.). *The Handbook of Discourse Analysis* (pp. 354-371). Oxford: Blackwell Publishers
5. Dominiak, Ł. (2005). Michel Foucault, Porządek dyskursu. Wykład inauguracyjny wygłoszony w College de France 2 grudnia 1970, tłum. Michał Kozłowski, wydawnictwo słowo/obraz terytoria, Gdansk 2002. *Dialogi Polityczne*, (2), 145–148.
6. Fairclough, N. (1995). *Media discourse*. London: E. Arnold.
7. Freedman, L. (2006). *Networks, culture and narratives*. *The Adelphi Papers*, 45 (379), 11–26
8. Fox-David, M., Holquist, P., & Martin, A. (2006). *Orientalism and empire in Russia*. Bloomington, Ind: Slavica Publishers.
9. Holzsheiter, A. (2014). *Between Communicative Interaction and Structures of Signification: Discourse Theory and Analysis in International Relations*. *International Studies Perspectives*, 15, 142–162.
10. Jakowenko, N. (2007). *Vstup do istorii [Entrance to History]*. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian]
11. *Koncepcija vneshnej politiki Rossijskoj Federacii*. (2016). *Ministerstvo inostrannyh del Rossijskoj Federacii*. [The Foreign Policy Concept of the Russian Federation, Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation]. Retrieved from <http://www.kremlin.ru/acts/bank/41451>
12. Klushina, N. I. (2015). *Ideologema v sovremennoj mediakommunikacii. [Ideologeme in modern media communication]* In Kryachkova D.A. & Novikova D.N. (Ed.). *Politika i politiki: politicheskij diskurs kak obekt lingvisticheskogo analiza*, 141–147. Retrieved from https://risa.ru/images/8papers/8konvent-rami_lingvo.pdf [in Russian]
13. Khalid, A. *Russian History and the Debate over Orientalism*. (January 01, 2000). *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 1, 4, 691–699.
14. Korzybski, A. (1941). *Science and sanity; an introduction to non-Aristotelian systems and general semantics*. Institute of General Semantics.
15. Mandelbaum, D. (1949). *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture, and Personality*. Berkeley: University of California Press. Retrieved from <https://doi.org/10.1525/9780520324077>

16. Malinowski, B. (1935). *Coral gardens and their magic : a study of the methods of tilling the soil and of agricultural rites in the Trobriand Islands : with 3 maps, 116 illustrations and 24 figures. Vol. 1, The description of gardening /*. George Allen & Unwin.
17. Menkiszak, M. (2014). *Strategia Rosji wobec kryzysu ukraińskiego. Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia*, Retrieved from <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-03-05/strategia-rosji-wobec-kryzysu-ukrainskiego>,
18. Miskimmon, A., O'Loughlin, B., Roselle, L. (Eds.) (2017). *Forging the World: Strategic Narratives and International Relations*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
19. Nye, J. S. (2014). *The Information Revolution and Soft Power*. Harward: Current History, Vol. 113, № 759, 19–22
20. Partyga, E., Sosnowska, J. M. & Zadrożny, T. (Eds.). (2012). *Perspektywa (post)kolonialna w kulturze. Szkice i rozprawy*. Warszawa: Errata
21. Pomorskyi, J. (2005). *Mizh naukoii i mystetstvom: istoriia na zlami tysiacholit. [Between Science and Art: History at Turning Point of Centuries]*. Ukraina Moderna (9), 34–42.
22. Putin, W. (2014, 18th March). *Wystąpienie Prezydenta Rosji Vladimira Putina 18 marca 2014 r.* Retrieved from https://poland.mid.ru/web/polska_pl/najwazniejsze-teksty
23. Said, E. (1991). *Orientalizm*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
24. Shevko, D. (2018). *Konstruując «wygodną» Ukrainę: rosyjskie praktyki dyskursywne stosowane wobec Ukrainy. Praca magisterska*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
25. Todorova, M. (2000). *Does Russian Orientalism Have a Russian Soul? A Contribution to the Debate between Nathaniel Knight and Adeeb Khalid*. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 717–727.
26. Todorov, T., Howard, R., & Culler, J. D. (1977). *The poetics of prose*. Ithaca, N.Y: Cornell University Press.
27. Tokarczyk, R. (2009). *Filozofia prawa*. Warszawa: LEXIS NEXIS.
28. Thompson, E. (2000). *Trubadurzy imperium : literatura rosyjska i kolonializm*. Kraków: Tow. Aut. i Wydaw. Prac Nauk. Universitas.
29. Whorf, B. L., & Carroll, J. B. (1984). *Language, thought, and reality: Selected writings of Benjamin Lee Whorf*. Cambridge, Mass: MIT Press.
30. Yevtukhov, K., Gasparov, B., Ospovat, A, Von Hagen, M. (Eds.). (2001). *Kazan, Moscow, St. Petersburg: Multiple Faces of the Russian Empire*. *Slavic Review*, 59.